

РОЗДІЛ 7

КОНТУРИ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ПЕРІОДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ 1941 РОКУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Національна пам'ять – одна з ключових складових ідентичності кожної національної спільноти. Вона визначає не лише сприйняття минулого, а й ставлення до теперішнього і значною мірою візію майбутнього. Відомий британський дослідник націй і націоналізму професор Лондонської школи економіки Ентоні Сміт (Anthony Smith) зауважував: «... створення і плекання спогадів, символів, міфів, вартостей і традицій визначають унікальну культурну спадщину кожної етнічної спільноти або нації» (Сміт, 2009, с. 59). Закономірно, що державна влада зацікавлена у впливі на колективну пам'ять мас у потрібному для державних інтересів або ж просто режиму ключі. Відродження української держави, яке було ключовим завданням ОУН, безумовно мало передбачати також і нову меморіальну політику, що дасть змогу сформувати в свідомості мас україноцентричне уявлення про власне минуле, а відповідно й майбутнє.

Ініційоване ОУН під проводом Степана Бандери українське державотворення літа 1941 р. дотепер належить до найбільш недооцінених та водночас міфологізованих сторінок новітньої історії України. Серед низки недосліджених аспектів означеної проблематики заслуговують уваги контури історичної політики в Українській державі, сформовані напередодні німецько-радянської війни лідерами націоналістичного руху та реалізовані на місцях у багатьох районах Заходу та Центру України в період існування української влади зусиллями активу ОУН(р) та її прихильників. Зауважу, що це питання досі окремо не розглядалося в історичній літературі.

Національна історія, передусім її героїчна складова, займає вкрай важливе місце в ідеології українського націоналізму. Так, один із провідних теоретиків ОУН Дмитро Мирон («Орлик») у своїй програмовій праці «Ідея і Чин України» (1940) наголошував: «Чи ж ті мільйони незнаних жертв і борців не живуть в історичній долі, славі, й честі України, чи не живуть вони у наших душах і серцях, чи не ведуть вони нас до дальшої боротьби?! Чи ж добро, слава і

честь України, великі надбання праці та крові минулих поколінь не освячують і не одушевляють націоналістичну революцію, не закликають до безпощадної революційної боротьби проти наїзників і проти всіх руйнуючих і розкладових сил і течій внутрі?! Велич минулого, могутий дух Святослава й Володимира Великого, героїчні чини та криваві жертви козацьких повстань, скривавлені й закатовані постаті героїв України з палів і гаків, з турецької неволі, могутий дух Хмельницького й Мазепи, незламний дух Полуботка з тюрми й Кальнишевського з далекого Сибіру, полум'яний дух Шевченка і мільйони жертв борців з кривавих побоевищ, з шибениць і льохів чека кличуть до нас: вставайте й боріться, здобуйте і перемагайте» (Мирон-Орлик, 2021, с. 263). Минуле сприймалось як джерело натхнення та ключ до розуміння власного призначення і місця в світі, орієнтир в актуальній дійсності.

У праці Д. Мирона бачимо й певні обриси націоналістичної історичної політики після відновлення незалежності України. Він вказував на першорядну важливість історії для націоналістичного виховання. Метою останнього проголошувалося формування «нової української людини», позбавленої ментальних вад, зумовлених тривалим поневоленням чужинцями. Із цього приводу ідеолог українського націоналізму наголошував: «Новий тип української людини мусить охоплювати в собі вартості й прикмети українсько-варяжської людини лицаря й володаря, як у “Слові о полку”, тип лицаря – козака, борця за правду, за віру батьків й рідну землю, мусить охоплювати в собі вартості шевченківської людини і властивості твердого й вкоріненого в рідну землю, українського сина Стефаніка, мусить охоплювати героїзм й нову романтику січового стрілецтва, збагачуючи образ і характер нової української людини тими вартостями й образами героїв, що їх вже видала й ще видасть Українська Націоналістична Революція, як Вождь Революції, сл. п. Євген Коновалець, сот. Ю. Головінський, бойовик Данилишин, фанатик Пукало» (Мирон-Орлик, 2021, с. 317). Тобто виховання «нових українців» мало відбуватися шляхом звернення до героїчних образів із давнього і новітнього минулого, на їхніх зразках. Саме вивчення історії націоналістичний політичний мислитель згадував першим інструментом серед засобів пізнання «життя і долі своєї Батьківщини» українцями у системі націоналістичної освіти.

На важливості пізнання нацією свого минулого в рамках націоналістичного виховання акцентував у своїй працях напередодні німець-

ко-радянської війни перший заступник провідника революційної ОУН Ярослав Стецько. У роботі «Наші шляхи» він зазначав: «Щоби знайти належне місце в світі, наперед треба знати себе, свою Батьківщину. Треба знати: хто ми?» (Стецько, б. р., с. 4). Ярослав Стецько вважав украї важливим завданням українства загалом і націоналістичного руху зокрема поглиблення самосвідомості українців через вивчення історії, розвиток систематичних українознавчих студій, дослідження минулого для розкриття українських «державотворчих сил». Закономірно, що історичні студії, на думку ідеолога націоналізму, мали бути пов'язані з прийдешнім. «Вивчати систематично минуле, дати монументальне опрацювання його й з нього прокладати шляхи в майбутнє», – так формулював ключове завдання у гуманітарній сфері для української еліти Я. Стецько (Стецько, б. р., с. 5).

Розширення кругозору українців шляхом вивчення власної історії, а також географії рідної землі, національної літератури та філософії розглядалось як запорука вирішення складних актуальних проблем і гарантія твердості їхніх переконань у боротьбі. «Пізнання великих постатей нашої історії розбуджує національну гордість, усуває безбатченківство. Пізнання рідної культури розвиває нові горизонти й доказує, що в минулому Україна не раз перевищала навіть західню Європу», – відзначав Я. Стецько (Стецько, б. р., с. 17). Як бачимо, вивчення минулого мало слугувати вирішенню важливого завдання – подолання комплексу національної меншовартості, спонукаючи українців шанувати своє та пишатись ним.

Загальновідомо, що ОУН під проводом С. Бандери задалегідь готувала план державного будівництва, визначивши основні контури політики незалежної України. Після завершення II Краківського збору ОУН(р) у травні 1941 р. керівництво організації сформулювало конкретні інструкції для націоналістичного активу на випадок німецько-радянської війни під назвою «Боротьба й діяльність ОУН під час війни». Степан Бандера опрацював комплекс революційної стратегії, Роман Шухевич відповідав за розробку військових вказівок, Степан Ленкавський – пропагандивних, а Ярослав Стецько – політично-стратегічних (спільно з провідником ОУН(р)) та державотворчих (Романишин, 1986, с. 59). Закономірно, що основну увагу в інструкціях було приділено мілітарно-політичним заходам, призначеним для забезпечення успіху національної революції та створення дієвих і професійних органів української влади. Проте керівництво найпотужнішої політсили українського національно-визвольного

руху поміж іншого виклало в інструкції власне бачення контурів історичної політики в Українській державі.

У контексті висвітлення засад освітньої політики у незалежній Україні автори інструкції «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» наголошували на першочерговому значенні вивчення справжньої української історії, зокрема її визвольної боротьби, у школах. Завдяки цьому підростаюче покоління, що раніше формувалося в умовах сталінського тоталітаризму, мало дізнатися про «правдиву Україну, її героїв, про гідність людини, про ОУН» (Веселова та ін., 2006, с. 103). Україноцентрична освіта повинна була створити основу для очищення свідомості мас від нав'язаних Москвою міфологем щодо минулого української нації.

Найбільше уваги до проблематики, пов'язаної із національною пам'яттю, приділили автори пропагандивного блоку інструкції «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» – заступник провідника ОУН(р), пропагандивний референт проводу С. Ленкавський і його підлеглі з референтури пропаганди організації (Сич, 2023, с. 338). У вищезазначеному комплексі вказівок йшлося про важливість активної меморіалізації полеглих у період національної революції борців за самостійність України. Так, у контексті викладу основних засад діяльності в період повстання проти ворога керівництво організації наголошувало на потребі «пропагандивного оформлення» поховань загиблих у протистоянні з окупантами українців. Місця героїчної смерті за волю Батьківщини мали сакралізуватися через встановлення хрестів, організацію масових походів на подібні простори, проведення там присяг (Веселова та ін., 2006, с. 167). Очевидно, такі заходи були призначені для забезпечення потужного впливу на мислення загалу для підвищення рівня національної свідомості мас.

Також С. Ленкавський і його підлеглі вказували на необхідність деколонізації, зокрема демосковізації, українського національного простору, йшлося про «усунення всіх слідів поневолення України чужинцями». Було акцентовано на необхідності перейменувань вулиць і місцевостей. Мета цих заходів – ліквідація «образливих для українців» пам'яток ворожого панування (Веселова та ін., 2006, с. 169). Особливе значення у подальшій роботі надавалося культу могил. Як відомо, ще в міжвоєнний період вшанування полеглих за волю України на кладовищах набуло для українських націоналістів великого сакрального значення. У пропагандивній складовій інструкції «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» йшлося про різноманітні за-

ходи на могилах героїв, покликані надихнути учасників на подальшу боротьбу. Зокрема, пропонувалося ставити почесні варті з молоді на місцях поховання полеглих за волю України, проводити до них смолоскипні походи в темну пору доби, організувати в цих локаціях запряження нових членів ОУН (Веселова та ін., 2006, с. 171).

Передбачалося, що невід'ємною частиною державної політики після відновлення незалежності України стане всебічна пропаганда культу героїзму. Степан Ленкавський та його підлеглі вважали, що основою цих заходів має бути звернення до минулого, до славетних сторінок української визвольної боротьби як на загальноукраїнському, так і на локальному рівнях. У рамках означеної політичної лінії було вирішено зводити нові пам'ятники, ставити хрести на честь полеглих, насипати символічні могили, встановлювати меморіальні таблички, а також організувати «прощі» – походи великих груп українців на місця героїчних боїв (ЦДАВОВУ-2, арк. 29 зв.). Природньо, що особливе місце в національному пантеоні героїв відводилось «батьку» організованого українського революційного націоналізму – співзасновнику й першому голові проводу ОУН Євгену Коновальцю. Його пам'ять пропонувалося вшановувати дзвонами опівночі та салютами у день трагічної смерті від рук терориста Павла Судоплатова – 23 травня (ЦДАВОВУ-2, арк. 30).

Утілення в життя інструкцій «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» розпочалося після вибуху 22 червня 1941 р. німецько-радянського збройного конфлікту. Початок мілітарного протистояння між донедавна союзними тоталітарними імперіями ОУН(р) вирішила використати для реалізації своєї пріоритетної мети – відродження самостійної соборної Української держави. Цій цілі, з одного боку, слугувало масове повстання націоналістів, яке підривало владу Москви над українськими землями зсередини, а з іншої – військові (дружини українських націоналістів) та політичні (похідні групи) підрозділи організації, що рухалися разом із лінією фронту із заходу на схід. Напередодні вибуху війни двох тоталітарних імперій провід революційної ОУН уповноважив Я. Стецька очолити крайове правління на Заході України та призначив керувати діями націоналістичного активу в революційних умовах на українських землях із правом прийняття надзвичайних рішень у непередбачуваних ситуаціях (Стецько, 1967, с. 157).

Похідна група провідних діячів ОУН(р), до складу якої, крім Ярослава Стецька, належали також Лев Ребет, Василь Кук та Ярослав Старух, рухаючись за лінією фронту, керувала створенням української

влади в містечках, звідки було вигнано більшовицьких окупантів, зокрема Краковці та Яворові (Дзюбан, 2001, с. 85, 94), а 30 червня 1941 р. вона увійшла до звільненого від більшовиків Львова. Перший заступник провідника ОУН(р) Я. Стецько провів у місті нараду з провідним активом організації, на якій було ухвалено рішення про публічне оголошення відновлення державності у столиці Східної Галичини, а не в Києві, як було первинно заплановано. Причиною зміни плану стала непевна позиція німецької сторони. Увечері 30 червня 1941 р. під час Національних зборів української еліти на площі Ринок Я. Стецько зачитав Акт проголошення відновлення Української держави. Ця подія стала відправною точкою процесу масштабного національного державотворення, що розгортався всупереч волі двох наймогутніших держав Європи – III Райху та СРСР. У Львові було сформовано тимчасовий український національний уряд – УДП під проводом Я. Стецька.

На місцях з ініціативи революційної ОУН сформували органи української влади. Закономірно, що їхнім пріоритетним завданням на початковому етапі діяльності була розбудова системи управління та налагодження соціально-економічного життя громад. Проте гуманітарну проблематику також не оминули увагою. Робота на цій ниві, зокрема в царині національної пам'яті, провадилася відповідно до травневих інструкцій проводу ОУН(р). Приміром, у звіті дрогобицького обласного відділу пропаганди організації від 30 липня 1941 р. було повідомлено про план практичної праці на найближчий час. Поміж його складових привертає увагу пункт про перейменування вулиць на честь визначних українських діячів минулого. Серед останніх керівництво обласної пропаганди згадувало як постаті націоналістичного руху, що віддали життя у визвольній боротьбі (Євген Коновалець, Юліан Головінський), так і персони віддаленішої історії (Богдан Хмельницький) (ЦДАВОВУ-1, арк. 1–3). Загалом влітку–восени 1941 р. відомо про зміну назв частин міського простору в низці населених пунктів з ініціативи українських органів місцевої влади. Подібних заходів вжито як на Заході, так і на Сході України (Дзюбан, 2001, с. 294–295, 352). Водночас унаслідок діяльності похідних груп ОУН(р), що виконували функцію рушійної сили тогочасного державотворення, змінювали назви також і окремі населені пункти. Відомо про подібні перейменування на Херсонщині, де низка сіл отримали назви на честь визначних діячів української історії, зокрема Богдана Хмельницького, Івана Франка, Тараса Шевченка (Сидор-Чарторийський, 1951, с. 197).

Зусиллями головного проводу пропаганди ОУН готувалися до друку наукові праці, що мали сприяти підвищенню національної свідомості та знань українців про власне минуле. Зокрема, передбачалося видання книжок «Історія України» Івана Крип'якевича та «Велика історія України» Миколи Голубця (Веселова та ін., 2006, с. 369–370). Першу з них планувалось доповнити відомостями про історію визвольної боротьби ОУН. Популярна «Історія України» І. Крип'якевича побачила світ з ініціативи ОУН(р) у липні 1941 р. Наклад становив 20 тис. примірників (Соколевич, 1961, с. 10). Поширення подібної літератури, безумовно, сприяло підвищенню національної свідомості українського населення.

В умовах негативного ставлення Берліна до розбудови Української держави керівництво провідної сили визвольного руху ОУН(р) приймає рішення про проведення масових маніфестацій, які засвідчують організованість українців і загальну підтримку ними ідеї національної державності. Окрім масових народних віче – «свят державності», на яких у містах і селах у присутності тисяч осіб проголошували текст Акту відновлення держави, було ініційовано кампанію згуртування українців навколо спільного минулого та вшанування героїв. Остання передбачала низку велелюдних акцій. Зокрема, йшлося про насипання у населених пунктах символічних «могил слави» на честь українських героїв (Стецько, 1967, с. 223). Іншим вагомим напрямком комеморативних заходів було гучне відзначення патріотичних свят і днів пам'яті визначних українців. Усе це відбувалося відповідно до заздалегідь сформованої інструкції «Боротьба й діяльність ОУН під час війни».

Культ героїв, який оприявнювався у сакралізації могил борців за волю України, був нерозривною частиною ідеології та практики ОУН із 1930-х років. Українські націоналісти займалися впорядкуванням поховань учасників перших визвольних змагань, здійснювали меморіальні походи на місця боїв УСС та вояків УГА і кладовища, зокрема в період Зелених свят. Згодом активно практикувалося насипання штучних символічних могил із метою піднесення патріотизму серед мас. Із цього приводу учасник націоналістичного руху історик Петро Мірчук зазначав, що початково невелика кількість загальноновизначених місць вшанування героїв обмежувала масштаб комеморативних заходів. Тож було вирішено створити спеціальні символічні локації майже в кожному населеному пункті Заходу України (Мірчук, 1968, с. 327).

Окремі кургани-«могили» націоналісти насипали на честь полеглих у боротьбі проти польських окупантів побратимів, зокрема для вшанування пам'яті страчених у 1932 р. Василя Біласа і Дмитра Данилишина. Масовою акцією створення символічних могил стала за наказом очолюваної С. Бандерою Крайової екзекутиви ОУН навесні 1934 р. (Зайцев, Беген, Стефанів, 2011, с. 225). Ця ініціатива сприяла підвищенню рівня національної свідомості населення й поглиблювала антагонізм між українцями та державою-окупантом. Ідеолог ОУН Д. Мирон трактував культ могил і невідомого борця як приклади втілення посвяти, вірності і відданості нації (Мирон-Орлик, 2021, с. 233). Тож, ґрунтуючись на міжвоєнній традиції, у період державотворення 1941 р. українські націоналісти вирішили реалізувати кампанію насипання символічних курганів на честь героїв для зміцнення патріотизму і мобілізації широких мас до боротьби. Обставини дозволяли значно ширше, ніж у 1930-х роках, втілити задум. Наявність української влади на місцях, набагато сильніші позиції в соціумі та можливості легальної активності давали змогу зробити кампанію насипання могил по-справжньому грандіозною і масштабною, залучивши до неї широкі маси. Меморіальний напрям діяльності націоналістичного руху вважався у цей період одним із ключових. В організаційній інструкції ОУН(р) зазначалося: «... в кожному селі і місті сипати могили. Уряджувати свята і маніфестації в честь борців. З таких імпрез давати докладні дописи до газет» (Веселова та ін., 2006, с. 466). Уже перебуваючи під арештом, Я. Стецько в липні 1941 р. акцентував на необхідності максимального охоплення меморіальною акцією насипання могил українських земель. Він наголосив: «... сипання могил і вкопування хрестів має своє традиційне виховне значення для молоді» (Григор, 1990, с. 709). Ідею про важливість вшанування героїв шляхом створення символічних курганів українські націоналісти також просували через підконтрольну легальну пресу. Приміром, у газеті «Бережанські вісті» зазначалося: «... в кожному селі повинна бути величава могила героїв» (Культ героїв, 1941, с. 4).

На відміну від міжвоєнного періоду, кампанія висипання могил героїв у період літнього державотворення була цілком публічною. Створені на честь полеглих за волю України насипи урочисто посвячували в присутності патріотичних місцевих мешканців (Посвячення могили, 1941, с. 3). Символічні могили позначалися високими хрестами і пропам'ятними таблицями (Національні свята, 1941, с. 5). Такі кургани набували сакрального значення через посвячення свя-

щенниками, яких широко залучали до кампанії (Зіболки, 1941, с. 2). Характерним прикладом масового дійства на честь героїв, ініційованого ОУН, є меморіальні урочистості у с. Черніїв 27 липня 1941 р. На захід зібралися декілька тисяч мешканців із низки населених пунктів із національними прапорами. Під час посвячення символічної могили над нею провели панахиду за полеглими в боротьбі за волю України. У заході брали участь вартові української народної міліції. На меморіальний хрест поклали тризуб у вінку з колючого дроту, що символізував страждання нації в боротьбі. У цій композиції знайшлося місце і для знаменної дати 30.06.1941 р. – Дня проголошення відновлення Української держави (Їх пам'ять незабутня, 1941, с. 1).

Під час заходу в Чернієві виступали місцеві громадські лідери та представник ОУН. Дійство завершилося вигуками на честь провідника революційної ОУН С. Бандери та традиційним націоналістичним «Слава Україні – Героям Слава!». Закономірно, що під час кампанії насипання могил слави використовувались як національні, так і червоно-чорні прапори (Мороз, 2013). Принципове значення для ОУН(р) мав зміст написів на могилах полеглих героїв. Відповідно до розпорядження крайового проводу організації, на меморіальних табличках мали бути інформаційні повідомлення з акцентом на героїзмі та боротьбі замість згадок про «жертв терору» (Веселова та ін., 2006, с. 192).

Могили слави часто насипали біля головних доріг, щоб вони привертати увагу якомога ширшого кола українців. Зокрема, подібні місця обрали для меморіалізації героїв у низці сіл Станіславівщини – Чернієві, Опришівцях (Пам'ятна могила, 1941, с. 5). Також могили слави насипали поблизу читалень і на пагорбах, обираючи помітні місця. Окремі кургани створювалися на ділянках, де йшли бої українських націоналістів проти радянських окупантів. Так, на Рогатинщині у присілку Стратина Кулеби було насипано могилу слави на частині простору, де в лютому 1941 р. кілька підпільників ОУН полягли в нерівному збройному зіткненні проти НКВС (Рогатинщина, 1941, с. 2).

Зауважу, що розміри могил слави в різних населених пунктах відрізнялися. Так, у с. Бабини на Самбірщині, за інформацією місцевої преси, проєктована висота курганного насипу повинна була сягати 7–10 м, довжина – 9 м, а ширина – 7 м (3 життя села, 1941, с. 3). Натомість, на Прикарпатті у с. Молодятин висота могили мала становити 5 м, площа основи – 150 м², висота хреста – 16 м (Молодятин, 1941, с. 4). Подекуди центром меморіальних заходів на честь

полеглих за волю України ставали не символічні кургани, а кладовища. Зокрема, в Крехові 20 липня 1941 р. орієнтовно 10 000 місцевих мешканців віддали данину пошани жертвам більшовизму на тамтешньому цвинтарі (Свято Крехова, 1941, с. 2). В окремих селах для підготовки створення могили слави та її урочистого відкриття формувалися спеціальні комітети з авторитетних діячів громади.

В авангарді кампанії насипання могил стояла створена з ініціати-ви ОУН(р) молодіжна організація «Січ». Означене об'єднання слугувало своєрідним фасадом-ширмою для українських націоналістів, які завдяки ньому конспірували свою діяльність (Романюк, 2015, с. 64). Саме патріотичний актив «Січі» забезпечив масовість кампанії. Зокрема, завдяки «січовикам», майже в усіх громадах Рогатинщини було насипано могили слави (Рогатинщина, 1941, с. 2). У самому повітовому центрі пройшло масштабне масове дійство, присвячене могилам слави. До заходу долучилося понад 26 тис. учасників. Велелюдні публічні дійства за участі активу «Січей» на честь українських героїв відбувалися також в інших містах Галичини. Зокрема, у Миколаєві 8 вересня 1941 р. (Миколаїв вшанував, 1941, с. 2). Також «Січ» організовувала меморіальні походи української молоді, приміром до садиби Є. Коновальця у Зашкові. Під час заходу учасники мали змогу дізнатися про життя і боротьбу засновника та першого очільника ОУН. На честь Є. Коновальця також зводилася символічна могила в його рідному селі (В родинному селі, 1941, с. 3).

Кампанія створення могил слави отримала широку народну підтримку, засвідчивши силу націоналістичного руху. У населених пунктах Галичини урочисте посвячення курганів на честь полеглих у боротьбі з окупантами українських героїв, як правило, відбувалося за участі велелюдних натовпів. Так, подібний захід у с. Ілинці на Станіславщині зібрав 3 000 учасників (Учасник, 1941а, с. 4), в селі Старий Гніздець – 1 000 осіб (Старий Гніздець, 1941, с. 3), у Молодятині – понад 6 000 мешканців (К. Я., 1941, с. 4), а в Туринці – 4 000 осіб (Панчишин, 1941, с. 4). Водночас у самому процесі насипання могил слави було також задіяно високий відсоток мешканців населених пунктів Галичини. Наприклад, у Молодятині – 205 осіб, а в Підгайчиках, за повідомленням преси, – «майже все населення села» (Очевидець, 1941, с. 5).

Опонент ОУН, колишній заступник міністра внутрішніх справ УДП Ярослава Стецька Кость Паньківський, який обрав шлях колаборації з гітлерівцями, змушений був визнати колосальний розмах

меморіальних акцій із насипання курганів на честь полеглих героїв та їхнє схвалення широким загалом. У спогадах він зверхньо відзначав: «... захоплення безкритичних людей, зокрема молоді, тими акціями було надзвичайне. Здається, не було в Галичині села, в якому б не висипали такої могили» (Паньківський, 1957, с. 57). Варто уточнити, що насправді простір насипання курганів не обмежувався сільською місцевістю. Головний суддя ОУН(р) та фактичний керівник Українського національного комітету в Кракові Володимир Горбовий розглядав меморіальну кампанію як складову й один із ключових результатів тогочасних державотворчих заходів українських націоналістів (Горбовий, 1978). Широкий розмах і успіх акції були обумовлені масштабом репресій окупантів. Адже символічні могили слави були не просто абстрактним символом. Вони ідентифікувалися передусім із вшануванням замордованих сталінським окупаційним режимом, зокрема жертв масових розстрілів у червні 1941 р. (Мартинюк, 1976, с. 73). Лише влітку 1941 р. під час відступу радянські окупанти розстріляли майже 22 тис. політичних в'язнів на Заході України (Романюк, 2017, с. 725). Тож природньо, що в багатьох населених пунктах Галичини могили слави асоціювалися із цілком конкретними жителями означеної місцевості, які втратили життя внаслідок сталінського терору. Водночас подекуди символічні меморіальні кургани ідентифікувалися із жертвами не лише більшовицьких, а й польських репресій, як-от у с. Попелі на Дрогобиччині (Учасник, 1941b, с. 2).

Зауважу, що кампанія насипання символічних могил героїв не обмежувалася теренами Галичини. Відомо, що аналогічні заходи також були на території Волині. Зокрема, 27 вересня 1941 р. на Шибиничій горі за Дубном відбулося насипання символічної могили жертв більшовицького терору. Урочистості за участі 30-тисячного натовпу відкрив голова окружної управи Дубенщини Олексій Сацюк, якого 5 серпня 1941 р. призначив на посаду голова УДП Я. Стецько (Гай-Нижник, 2020, с. 127). Він виступив із промовою, опісля якої відбулося посвячення могили. Знаково, що в заході також взяв участь відомий український літератор Улас Самчук (Пам'ятний день, 1941, с. 4). Натомість, у містечку Млинів на Дубенщині 5 жовтня 1941 р. для вшанування героїв було урочисто відкрито пам'ятник. Монумент містив імена князів, гетьманів, творців української державності періоду перших визвольних змагань та новітніх борців за незалежність. Пам'ятник був прикрашений золотим тризубом (Ю-к., 1941, с. 3). Є також відомості про насипання

символічних могил полеглим героям у сільській місцевості Волині. Водночас в інформації про перебіг меморіальної кампанії на волинських теренах трапляються відомості про те, що частина місцевого населення не розуміла ініціативи. Так, у повідомленні про відкриття могили слави у с. Бабин на Рівненщині констатується, що відповідальний за меморіальний курган комітет зустрічав у своїй роботі перешкоди з боку тамтешніх мешканців, зокрема молоді (Присутній, 1941, с. 4). Також наявні окремі згадки про створення символічних могил на честь полеглих героїв України на Поділлі. Зокрема, такий меморіальний курган було насипано та освячено в с. Кадіївці Кам'янець-Подільської (тепер – Хмельницької) обл. (Посв'ячення церкви і могили, 1941, с. 4), а також у с. Куяви (тепер – Соснівка) того ж регіону. В останньому, за повідомленням преси, в акції посвячення символічної могили взяло участь орієнтовно 5 000 осіб (Петренко, 1941, с. 3). Відомо, що в Кам'янець-Подільській області в рамках ініційованого ОУН(р) державотворчого процесу також було встановлено українську владу – створено обласну управу й інші органи самоврядування, а опісля початку німецьких репресій законспіровані націоналісти активно вели пропагандивну та просвітницьку роботу серед населення.

Варто зауважити, що кампанія насипання могил тривала й опісля розгортання широкомасштабних нацистських репресій проти революційної ОУН у середині вересня 1941 р., що остаточно змусили організацію піти в підпілля та поклали край ініційованому нею державотворчому процесу. У сільській місцевості акція, яку започаткували раніше націоналісти, тривала. Так, у Ставчанах Львівського повіту 28 вересня 1941 р. відбулося урочисте посвячення символічної могили героїв. У заході, за повідомленням газети «Львівські вісті», зібралися «зорганізовані лави молоді» сусідніх сіл і старше громадянство», які цілковито заповнили площу перед монументом (Пам'яткова могила, 1941, с. 3). До символічної могили представники товариств і населених пунктів поклали вінки та тризуби з квітів. Як бачимо, подія була публічною і масовою із виразно патріотичним спрямуванням. Подібно освячення могили слави проходило у с. Мужилів на Тернопільщині 26 жовтня 1941 р. (Пришляк, 1941, с. 2). На Рівненщині у с. Бабин урочисте посвячення символічного кургану-пам'ятника на честь полеглих героїв відбулося 16 листопада 1941 р. (Присутній, 1941, с. 4). Очевидно, частину вищезгаданих акцій провели законспіровані підпільники з ОУН(р), проте лєвова

частка стала результатом дій патріотичної громадськості, яка підхопила ініціативу найбільшої сили українського визвольного руху. Також частину подібних акцій, імовірно, організували противники бандерівців із мельниківського табору. Відомо, що останні теж займалися насипанням символічних меморіальних могил. Найвідомішим епізодом є висипання символічної могили на Житомирщині, поблизу с. Базар – місця розстрілу більшовицькими окупантами вояків армії УНР, що брали участь у Другому зимовому поході. З ініціативи місцевого провідника ОУН(м) Олександра Яценюка 8 листопада 1941 р. розпочалося насипання кургану на честь полеглих борців за волю України. Цей захід став важливою частиною підготовки до масової меморіальної акції з нагоди 20-річчя розстрілу під Базаром більшовиками вояків армії УНР (Жилюк, 2008, с. 72).

Важливу роль у підвищенні рівня національної свідомості мас відігравали також масштабні святкові урочистості, присвячені визначним українцям і річницям перемог української зброї, які активно організовувала ОУН(р). Відомо, що націоналісти подбали про яскраве відзначення Дня народження визначного українського літератора та політика І. Франка. Зокрема, заходи на його честь ще в липні 1941 р. ОУН запланувала на Дрогобиччині, звідки походив видатний українець (ЦДАВОВУ-1, арк. 1). Однією з наймасштабніших комеморативних акцій ОУН(р) стали урочистості на Білій горі 24 серпня 1941 р., присвячені 130-річчю лідера «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича. Захід, подібно до посвячень могил, поєднував релігійний і світський компоненти. У ньому взяв участь крайовий провідник ОУН, командир Української національної революційної армії Іван Климів («Легенда»), голова товариства «Просвіта» доктор Іван Брик, єпископ УГКЦ Микита Будка.

Масштабне вшанування М. Шашкевича відбулося на Білій горі, поблизу його рідного с. Підлисса на Золочівщині. Цей простір був традиційним місцем для національних здвигів у Галичині впродовж тривалого часу (Романюк, 2015, с. 61). Масова акція розпочалася з богослужіння. У натовпі майоріли національні прапори та червоно-чорні стяги революційної ОУН. Закономірно, що в умовах активізації німецьких репресій для ліквідації українського державотворення захід на честь М. Шашкевича набув ознак масштабної національної політичної маніфестації за участі 30 тис. осіб. Один із лідерів визвольного руху І. Климів виступив на Білій горі з розлогою патріотичною промовою. Крайовий провідник ОУН наголосив,

що українська земля належить винятково українцям, а націоналісти будуть боротися з будь-яким займанцем, що намагатиметься її опанувати (Казанівський, 1975, с. 257).

Висловлювання І. Климів, попри позірну абстрактність, були відвертим викликом для німецьких окупантів. Саме тому під час заходу крайового провідника ОУН охороняли озброєні націоналісти, побоюючись спроби арешту з боку гітлерівців (Казанівський, 1975, с. 257). Природно, що представник німецької окупаційної адміністрації на святкуванні, керівник відділу пропаганди при губернаторі дистрикту Галичина доктор Райш (Reisch) повернувся з урочистостей украї невдоволеним. Поміж іншого, гітлерівського функціонера неабияк обурило винятково українське спрямування події: відсутність написів німецькою мовою та згадок про диктатора III Райху на тлі привітань провіднику революційної ОУН С. Бандері, який перебував під німецьким арештом у Берліні (Стецько, 1967, с. 223–224). На думку К. Паньківського, роздратування пропагандиста могло відіграти важливу роль у наближенні повномасштабних німецьких репресій проти українських націоналістів (Паньківський, 1957, с. 91).

Масовим також було відзначення 22-ї річниці звільнення Києва спільними силами УГА та Дієвої армії УНР 31 серпня 1919 р. Ця дата задовго до 1941 р. стала святковою для українських націоналістів як День української зброї або Свято боротьби. Для відзначення свята в 1941 р. було обрано символічне місце – гору Лисоня на Бережанщині. Саме там восени 1916 р. відбувся важкий бій легіону УСС проти російської армії. На Лисоні ще в міжвоєнний період існував курган-могила, який привертав увагу українських патріотів (Бемко, 1970, с. 301). Урочистості, присвячені українській перемозі соборним фронтом у 1919 р., як і аналогічне дійство на Білій горі, поділялися на дві частини: церковну й світську.

Відповідно до програми, свято української зброї на Лисоні мало розпочатися із богослужіння та панахиди, услід за якими було заплановано покладання вінків та виступи промовців. Участь в урочистості взяло майже 25 тис. осіб, зокрема 30 священників. Головним організатором заходу стала ОУН(р) (Мартинюк, 1976, с. 656). На свято з'їхався актив організації, симпатика та доріст юнацтва. У спеціальному потязі прибули ветерани бою на горі Лисоня з легіону УСС. Від імені крайового проводу ОУН виголосив промову Василь Івахів («Рись»), від націоналістичної молоді слово мав Осип Дяків («Горновий»). Знаково, що також перед натовпом на урочистості

виступив учасник бою на горі Лисоня, ветеран легіону УСС (Бемко, 1941, с. 1). Опісля промов відбулися виступи підгаєцького і бережанського хорів. Масові урочистості з нагоди Дня зброї 31 серпня 1941 р. також відбулися у містах-районних центрах Галичини. Зокрема, у Коломиї в святковому дійстві взяло участь приблизно 20 тис. осіб, яких очолив ветеран УСС Антон Княжинський, призначений у рамках ініційованого ОУН(р) національного державотворення головою окружної управи (Е. З., 1941, с. 3). У містечку Заболотів на Коломийщині 31 серпня 1941 р. святкування річниці визволення Києва соборним фронтом українських армій відбулося водночас з урочистим посвяченням могили слави в центрі населеного пункту. У заході, за повідомленням у місцевій пресі, взяло участь 22 тис. осіб зі 150 прапорами (Семен, 1941, с. 3). До свята зброї 31 серпня було приурочено також посвячення символічних могил слави в низці інших населених пунктів Галичини, зокрема в містечку Долина на Прикарпатті, де в урочистому заході взяло участь понад 10 тис. містян (Андрушко, 1941, с. 4).

Отже, історична політика в Україні після відновлення її незалежності, на думку чільних ідеологів націоналістичного руху, мала базуватися на принципах україноцентризму та культу героїзму, сприяти очищенню від наслідків окупаційного панування, зокрема подоланню українським загалом комплексу меншовартості. У період державотворення 1941 р. ОУН(р) як найпотужніша сила українського національно-визвольного руху приділяла значну увагу комеморативним практикам і проблематиці національної пам'яті загалом. Це формувалося з ідеології організації та її базових практичних завдань. Основні засади діяльності революційної ОУН у період державотворення в меморіальній царині були визначені в травні 1941 р. у пропагандивному блоці інструкції «Боротьба й діяльність ОУН під час війни». Саме вони стали основою практичних заходів націоналістів після початку встановлення української влади на теренах України. Йшлося про перейменування вулиць на честь борців за незалежність, популяризацію україноцентричних візій національного минулого та проведення масових комеморативних заходів. Серед останніх особливо яскравою та масштабною була кампанія насипання символічних могил борцям за волю України. Розпочата в липні 1941 р., акція мала не лише суто меморіальне й виховне, але також і політичне спрямування, охопивши села та міста Галичини і Волині, а згодом поширившись на Поділля.

Масова участь пересічного населення в кампанії насипання могил засвідчила великий вплив та популярність ОУН(р) серед загалу українців означених регіонів. Важливу роль у приверненні уваги широких мас до національної історії відіграли організовані українськими націоналістами масові святкування річниць знакових подій і подій, зокрема на Білій горі та на Лисоні влітку 1941 р. Означені комеморативні заходи були складовою частиною державотворчого процесу під проводом українських націоналістів. Подальші німецькі репресії змусили актив революційної ОУН перейти в підпілля, поставивши хрест на державному будівництві. Проте вищезгадані комеморативні практики обумовили зростання національної свідомості та патріотизму мас, що в майбутньому відіграло значну роль у забезпеченні широкої народної підтримки збройної боротьби за відновлення незалежності України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрušко, В. (1941, 14 вересня). Величава маніфестація у Долині з нагоди посвячення могили Борцям за волю України. *Калуський голос*, 6, 4.

Бемко, В. (1941, 4 вересня). Всенародне свято на Лисоні. *Бережанські вісті*, 14, 1.

Бемко, В. (1970). Бережани – Бережанщина. Історико-географічний нарис. В В. Лев (ред.), *Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 8–315.

В родинному селі вождя. (1941, 7 вересня). *Жовківські вісті*, 12, 3.

Веселова, О., Лисенко, О., Патриляк, І., Сергійчук, В. (упоряд.). (2006). *ОУН в 1941 році. Документи: в 2 ч.* Київ.

Гай-Нижник, П. (2020). *Українська Держава: суспільно-політична модель і соціально-економічний лад в теорії та ідеології ОУН-б (1940–1990 рр.)*. Київ: Крок.

Горбовий, В. (1978). Погода совісті. *Електронний архів визвольного руху*. <https://avr.org.ua/viewDoc/22336/>

Григор, М. (1990). *У вирі подій*. В М. Марунчак (ред.), *В боротьбі за Українську Державу. Есеї, свідчення, літописання, документи Другої світової війни*. Вінніпег; Лондон; Париж; Мюнхен; Нью-Йорк; Дітройт: [б. в.], 701–711.

Дзюбан, О. (упоряд.). (2001). *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: збірник документів і матеріалів*. Львів; Київ: Літературна агенція «Піраміда».

Е. З. (1941, 7 вересня). Свято Української зброї. *Воля Покуття*, 17, 3.

Жилуок, В. (2008). *Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр.* Рівне: Волинські обереги.

Зайцев, О., Беген, О., Стефанів, В. (2011). *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*. Львів: Видавництво УКУ.

З життя села Бабини Самбірської округи. (1941, 21 вересня). *Самбірські вісті*, 14, 3.

Зіболки. (1941, 3 серпня). *Жовківські вісті*, 7, 2.

Їх пам'ять незабутня ... (1941, 2 серпня). *Українське слово*, 6, 1.

Казанівський, Б. (1975). *Шляхом Легенди*. Лондон: УВС.

Культ героїв. (1941, 19 жовтня). *Бережанські вісті*, 26, 4.

К. Я. (1941, 28 вересня). Молодятин. *Воля Покуття*, 19–20, 4.

Мартинюк, І. (1976). *Моє рідне село Ценів у Бережанщині*. Нью-Йорк.

Миколаїв вшанував пам'ять своїх героїв. (1941, 21 вересня). *Жовківські вісті*, 14, 2.

Мирон-Орлик, Д. (2021). *Ідея і Чин України*. Київ: Рейнхаус.

Мірчук, П. (1968). *Нарис історії ОУН* (Т. 1: 1920–1939). Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.

Молодятин. (1941, 24 серпня). *Воля Покуття*, 14–15, 4.

Мороз, В. (2013). «Прапор червоно-чорний – це наше знамено...».

Яким був стяг УПА? *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/10/18/138044/>

Національні свята в Коломийщині. (1941, 3 жовтня). *Львівські вісті*, 48, 5.

Очевидець. (1941, 26 жовтня). Освячення могили в Підгайчиках. *Воля Покуття*, 24, 5.

Пам'ятна могила. (1941, 20 серпня). *Українське слово*, 13, 5.

Пам'яткова могила українцям-жертвам большевизму. (1941, 2 жовтня). *Львівські вісті*, 47, 3.

Пам'ятний день Дубенщини. (1941, 12 жовтня). *Волинь*, 7, 4.

Панчишин, О. (1941, 8 жовтня). Могила героїв. *Львівські вісті*, 52, 4.

Паньківський, К. (1957). *Від Держави до Комітету*. Нью-Йорк; Торонто: Ключі.

Петренко, В. (1941, 18 грудня). Вшанування пам'яті поляглих борців за Україну. *Український голос*, 23, 3.

Посвячення могили в Тростянці. (1941, 9 вересня). *Львівські вісті*, 27, 3.

Посвячення церкви і могили. (1941). *Подоланин*, 26, 4.

Присутній. (1941, 20 листопада). Поклін борцям за Волю України. *Волинь*, 17, 4.

Пришляк, Є. (1941, 1 листопада). Посвячення могили в Мужиліві. *Бережанські вісті*, 29, 2.

Рогатинщина. (1941, 26 жовтня). *Жовківські вісті*, 19, 2.

Романишин, Д. (упоряд.). (1986). Розмови достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолем Бедрієм, переведені і записані на лентях дванадцять касеток в часі від 17 до 23 червня 1985 року в місці постою. *Архів УС ОУН в Лондоні*.

Романюк, М. (2015) Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953). [дис... канд. іст. наук, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. Репозитарій: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romaniuk_Mykhailo/Zolochivska_okruha_OUN_u_natsionalno-vuzvolnomu_rusi_19371953.pdf

Романюк, М. (2017). Боротьба націоналістичного підпілля в Галичині проти радянського та німецького тоталітарних режимів в роки Другої світової війни (1939–1945). В І. Соляр (відп. ред.), *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.)*. Львів, 719–746.

Свято Крехова. (1941, 27 липня). *Жовківські вісті*, 6, 2.

Семен, В. (1941, 14 вересня). Посвячення могили і свято зброї у Заболотіві. *Воля Покуття*, 18, 3.

Сидор-Чарторійський, М. (1951). *Від Сяну по Крим (спомини учасника III Похідної Групи-Південь)*. Нью-Йорк: Говерля.

Сич, О. (2023). *Монах ОУН: в 3 ч.* (Ч. 1: В Краю). Івано-Франківськ: Лілея НВ.

Сміт, Е. Д. (2009). Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка (П. Тарашук, пер. з англ.). Київ: Темпора.

Соколевич, О. (1961). Відновлення української державности 30 червня 1941 р. у Львові. *Вісник організації оборони чотирьох свобод України (Вісник ООЧСУ)*, 6(152), 10–13.

Старий Гніздець. (1941, 14 вересня). *Воля Покуття*, 18, 3.

Стецько, Я. (б. р.). *Наші шляхи*. Б. м.: б. в.

Стецько, Я. (1967). *30 червня 1941 р. – проголошення відновлення державности України*. Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Українська Видавнича Спілка.

Учасник. (1941а, 7 серпня). Ілинці. *Воля Покуття*, 17, 4.

Учасник. (1941б, 10 серпня). Як Попелі шанують пам'ять героїв. *Вільне слово*, 15, 2.

ЦДАВОВУ-1: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України), ф. 3833 (крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях), оп. 1, спр. 13, арк. 1–3.

ЦДАВОВУ-2: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України), ф. 3833 (крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях), оп. 1, спр. 69, арк. 1–30.

Ю-к. (1941, 19 жовтня). Млинів на Дубенщині. *Волинь*, 8, 3.

Назар КОСЕНКО